

НАЗВЫ СТАЎНЫХ І РУХОМЫХ ПАСТАК У ДЫЯЛЕКТНАЙ ЛЕКСІЦЫ РЫБАЛОЎНАГА ПРОМЫСЛУ

У артыкуле даследавана дыялектная лексіка тэматычных падгруп назвы стаўных пастак і назвы рухомых пастак тэматычнай групы назвы прылад для лоўлі рыбы. Разгледжаны лексіка-семантычныя з'явы сінаніміі і варыянтнасці. Паказаны асаблівасці функцыянавання народна-гутарковых намінацый рыбалоўнага промыслу ў межах розных дыялектаў.

Рыбная лоўля належыць да аднаго з самых старажытных спосабаў здабывання ежы і ўзнікла, як сцвярджаюць навукоўцы, задоўга да з'яўлення чалавека сучаснага нам аблічча [1, 46]. Ёсць усе падставы меркаваць, што нашы продкі харчаваліся рыбай яшчэ на стадыі жывёльнага статку. Праз тысячы гадоў рыбалоўства дайшло да нас у выглядзе асобнага промыслу, які мае сваю тэхналагічную спецыфіку, свой багаты тэрміналагічны апарат і інш. Разам з тым рыбная лоўля шырока распаўсюджана і ў народным асяроддзі, дзе паняцці выражаны не літаратурна кадыфікаванымі адзінкамі, а рэгіянальнымі дыялектызмамі. Апошнія займаюць значнае месца сярод розных пластоў сучаснай беларускай дыялектнай лексікі. Аднак да пачатку 80-х гг. XX ст. лексічны пласт названага вышэй промыслу, як адзначае А.А.Крывіцкі, не быў поўнаасцю сабраны і вывучаны [Крыв.].

Сярод грунтоўных этнаграфічных прац згаданай тэматыкі можна вылучыць кнігу І. М. Браіма "Рыбалоўства ў Беларусі" [3], у якой на навуковым і этнаграфічным узроўнях разглядаецца гісторыя станаўлення і развіцця рыбалоўства. Сярод навукова-папулярных прац XX ст. варта адзначыць кнігі Р. Ладнага [Лад.] і А. П. Матрунёнкі [Матр.].

Да вузкаспецыялізаваных лінгвістычных даследаванняў рыбалоўнага промыслу можна аднесці працы А. Я. Баханькова [Бах.], Т. Р. Белайчук, [Бел.], А. А. Крывіцкага [Крыв.], М. Н. Крыўко [Крыўко], Т. І. Сінкевіч [2], П. П. Яворскага [Явор.] і інш., у якіх праводзіцца аналіз асобных тэматычных груп рыбалоўнай лексікі. У асобных з іх падаюцца невялікія дыялектныя слоўнікі пэўнай мясцовасці.

Лінгвістычных прац з комплексным вылучэннем пэўных тэматычных груп і напаўненнем іх фактычным матэрыялам з усіх дыялектных слоўнікаў і слоўніковых артыкулаў пакуль што няма. Намі прааналізаваны ўсе вядомыя дыялектныя слоўнікі і слоўніковыя артыкулы, сістэматызаваны фактычны матэрыял, які згрупаваны ў пэўныя рады паводле тоенасці лексічных значэнняў адпаведнага слова ў розных дыялектных крыніцах.

У этнаграфічнай літаратуры прапануецца шэраг класіфікацый рыбалоўных рэалій. Усе яны закранаюць толькі прылады промыслу і не бяруць пад увагу іншыя аб'екты.

З улікам класіфікацый М. Я. Нікіфароўскага, Ф. І. Баранова, В. М. Вайніканіс-Мірскага, Н. І. Лебедзева і І. М. Браіма [3], намі вылучана 28 тэматычных груп і падгруп (мікрагруп) рыбалоўнага промыслу.

Спынімся непасрэдна на аналізе намінацый мікрагруп назвы стаўных пастак, назвы рухомых пастак, якія ўваходзяць у склад тэматычнай групы назвы прылад для лоўлі рыбы.

Лексічныя адзінкі *вата*, *верша* (*варжа*, *кош*, *ятёр*), *вёньцер* (*жак*), *ез* (*гат*, *платы*, *перэстаўка*, *сёжа*, *сякля*), *мярэжа*, *нерат*, *поплаў*, а таксама іх варыянты ўтвараюць тэматычную мікрагрупу назвы стаўных пастак.

Лексема *вата* ў дыялектнай мове выступае са значэннем 'сеткавы мяшок, прымацаваны да квадратнай рамы': *Вата* – як савок, у ваце душака, адна частка душкі прамая, а над ёй – гнутая, як дуга, ад душкі ідуць прутке даўгаватыя [СПЗБ, I, 288]. У сучаснай беларускай літаратурнай мове намінацыя з гэтым значэннем не захавалася.

Для намінацыі рыбалоўнай прылады – конусападобнай сеткі на абручах з двума крыламі і двума горламі для лоўлі рыбы ў канавах і невялікіх рэках выкарыстоўваюцца найменні *вёриша*, *варжа*, *вёриша*, *вёришка*, *ерша*, *кош*, *ятёр*, *етір*: У *вёришу* налезла быгата рыбы [КСУМ, 107]; *Вёриша* – лавушка, сплеченая з дупцоў [СПЗБ, I, 300]; З лазы плялі і жывую рыбу лапалі – *варжа* называлася [СПЗБ, I, 283]; Літаратурная мова з аналагічным дыялектнаму значэннем фіксуе слова *вёриша* – 'рыбалоўная конусападобная прылада з дубцоў або дроту' [ТСБМ, I, 481].

Рыбалоўная снасць, сплеченая з лазовых дубцоў, у выглядзе доўгага конуса з кароткім конусападобным уваходам у мове рыбалоўаў мае шэраг назваў: *нэрат*, *анярот*, *мерат*, *мерет*, *меріт*, *мерыт*, *нарат*, *нараты*, *нараток*, *нарот*, *нярот*, *норат*, *нерота*, *нэрота*, *нярота*, *нэрэт*: Кругла така *нерота*, а ў *нероце* е пелька [ТС, III, 194]; Шчупака злавіў у *нерат* [Шат., 177]; *Анярот*, як куль, на канцы заостраны [СПЗБ, I, 83]; Хтось-та патрос мае *мераты* і зыбраў рыбу [КСУМ, 262]; Давай паходзім лі ракі з *наратком* [Крыўко, 251]; *Наратамі* рыбу ловіць [Касп., 202]; Рыбныя *нараты* былі з адным жаралом і з двума жараламі. *Нарот*, а да яго крыльця насаджваюць, за тычку прывязваюць [СПЗБ, III, 174]; У *нараце* рэбры ёсць з пруткоў. Горла ў жаку, і ў мярожак, і ў *наратах* – горла [Крыўко, 251]; Як у *нярот*: ні ўзад, ні ўпярод [Янк-1, 132]; У літаратурнай мове названая рэалія мае лексічную адзінку з поўным супадзеннем семантыкі: *нэрат* – 'рыбалоўная снасць, сплеченая з лазовых дубцоў, у выглядзе доўгага конуса з кароткім конусападобным уваходам' [ТСБМ, III, 390].

Рыбалоўная стаўная пастка ў выглядзе нерата з двума крыламі ў рыбакоў называецца *венцер* або *жак*: У *венцеры* крылі, кулёк і многа абручоў [СПЗБ, I, 296]; Паставіў тры венцеры, але рыбы ня ўлезла ніяк [Шат., 45]; *Жака* паставілі; *жак* ці *венцер* – адно і тое ж [СПЗБ, II, 134]; Нехто *жак* мой потрэсь [СБМН, 152]; Паставіў на рацэ п'яць *жакоў* [ДСБ, 64]; У гэтым годзе ў *жакі* ідзе дужа рыбы [Касп., 104]. У літаратурнай мове адзначаецца дзве лексемы з нязначным разыходжаннем у семантыцы, хоць абазначаюць адну і тую ж рэалію: *жак* – 'рыбалоўная прылада: нерат з двума крыламі' [ТСБМ, II, 248]; *вёньцер* – рыбалоўная сетка ў выглядзе мяшка, нацягнутага на абручы [ТСБМ, I, 477].

Стаўная лавушка, па форме падобная да спараных аднакрылых венцёраў, у рыбалоўнай тэрміналогіі мае назвы *мярэжа*, *мірожа*, *мірожынка*, *мерожа*, *мерэжа*, *мірэжа*, *мірожка*, *мірожы*, *мірош*, *мярога*, *мярожа*,

мярэжэна: *Мярэжа* ўжо на вадзе [Касп., 194]; *Мірожа* – сетка рыбу лавіць [СПЗБ, III, 69]; *Мірожынкi* нада ў азяро ўторкнуць [СПЗБ, III, 69]. Сучасная літаратурная мова з найменнем *мярэжа* фіксуе значэнне ‘сетка для лоўлі рыбы, нацягнутая на абручы’ [ТСБМ, III, 193].

Плеценая перагародка папярок ракі для затрымання і лоўлі рыбы мае назвы *ез, ес, яз, гат, платы, перэстаўка, сежа, сякля*: *Ез* – гэта заставы на рацэ, каб вясно лавіць рыбу [Касп., 102]; *Ес* робіцца вясной, лазой аплятаецца [СПЗБ, II, 119]; Мы зрабілі два *язы* [Шат., 91]; Большая рыба скрозь *язь* не пролезець [СБМН, 726]; Колісь *платы* ставілі на рэчцы [СПЗБ, III, 532]; *Сежа* – дзве драбінкі забівалі ў рэчку і чатыры кручкі забівалі, і жэрдку кручок прыцісне [СПЗБ, IV, 408]; *Гат* рабілі ў рацэ: калы б’юць і лапкамi заптаваюць, а ў праходзе ставяць нерат [СПЗБ, I, 435]; *Сякля* – загарода на рэчцы, застаўка на рацэ пры лоўлі рыбы [СПЗБ, V, 68]. Літаратурна ўнармаваная мова не фіксуе варыянты і сiнонімы лексемы, адзначае яе як адзiнку, што выйшла з актыўнага ўжытку. Пры гэтым захоўваецца iдэнтычнае дыялектнаму семантычнае напaўненне: *ез* (уст.) – ‘плеценая перагародка папярок ракі для затрымання і лоўлі рыбы’ [ТСБМ, II, 241].

У значэнні ‘сетка для падлédнай лоўлі рыбы’ выкарыстоўваецца лексiчная адзiнка *поплаў*: Зiмою бувае поўны *поплаў* уплыве рыбу [ТС, IV, 169]. З такім значэннем лексема ў сучаснай літаратурнай мове не выкарыстоўваецца.

У тэматычную мiкрагрупу назвы рухомах **пастак** уваходзяць такія намінацыi, як *волак (лата, цяганка), клюмя (габоша, колыска, застаўня), настаўка, падсачак (падхвaт), сак (сoмець), тaптухa (кошыца, ненька)*, iх варыянты.

Лексемы *волак, волок, волочайка, валачок, лата, плавучы волок, цяганка* служаць для намінацыi рухомай пасткi ў выглядзе сеткавага мяшка, прымацаванага да двух шастоў – ‘дзедаў’: Паехалi ў *волака* на рыбу [Янк-1, 51]; Мы лавiлi рыбу *волыкам* [КСУМ, 111]; Раней вялося ў нас многа рыбы, як пойдaм з *валачком* на рыбу, прыняом цэлую торбу [СЦГ, 52]. У нарматыўнай мове гэта слова выкарыстоўваецца ў двух значэннях, адно з якiх адпавядае народна-гутарковай дэфiнiцыi: *волак* – ‘сетка ў выглядзе мяшка з прымацаванымi да яе двума шастамi’ [ТСБМ, I, 503].

Трохвугольная прызма, бакавыя гранi якoй, за выключэннем адной, зацягнуты сеткай, мае назвы *клюмя, клiўня, клювня, клюмя, клiўня, клумля, клумня, кoмля, кiмля, комяль, комя, комяла, габоша, кобоша, хобоша, колыска, застаўня, застаўка*: *Клюмя* па-за берагам рэчкi лoвiць [ДСЗ, 80]; Была *клюмя* рыбу лавiць – плялi з нiцей; лoвiць удвох [СПЗБ, II, 478]; Тэпер хлопцы рыбы богaто наловылы *клюню*; Мы взылi *клюню* i пошлi лoвыгы рыбу [ДСБ, 97]; *Габошай*, дзе глыбока, не пацягнеш [Бел., 229]. У сучаснай нарматыўнай мове з указанай семантыкай фiксуецца адно слова з паметай абмежаванага ўжытку: *клюмя*

(абл.) – ‘рыбацкая снасьць нахштaлт трохвугольнай прызмы, абцягнутай сеткай, з адкрытай бакавой гранню’ [ТСБМ, II, 700].

Дыялектная адзiнка *настаўка* выкарыстоўваецца рыбакамi ў значэннi ‘рыбалоўная прылада, якoй лoвiць рыбу, накрываючы яе своеасаблiвым “стаканам”’: Гэты дзед *настаўкoй* на сусе пoставiць, тo пoймае рыбу [ТС, III, 162]. У літаратурнай мове намінацыя не адлюстравана.

Падсачак, падсакa, падхвaтнiк, падхвaтка, падхвaт, падхвaт адрознiваецца ад *сакa* значна меншым памерам i больш закругленым абручом: *Патсачак* с старой сеткi робiць, а хтo з марлi, як малькoў лавiць [СЦГ, 266]; Падцяне вудачкай рыбу да берага, а тады *падхвaтам* яе падхoпiць [ДСК, 161]; Трэба iты пoзычыты в сусiда *падхвaтку* [ДСБ, 173]. Літаратурная мова згаданыя лексемы не фiксуе.

Для намінацыi рухомай лавушкi, якaя складаецца з сеткавага мяшка, прывязанага да абруча ў форме паўакружнасцi i ручкi, што прымацавана да абруча, выкарыстоўваюцца назвы *сак, сачок, сoмець, сoмцiк*: *Сак* рабiўся з сеткi i душкa, а тады пaлка даўгaя [СПЗБ, IV, 349]; Паўлюк пайшоў рыбу лавiць *сакaм* [Шат., 251]; *Сакaм* дoбрo ў рэчцы рыбу чэрпaць [Касп., 274]; *Сoмець*, як сеткa: каблук, чаранок да каблукa, дзяржыць за чаранок i заганяе боўцeм [СПЗБ, IV, 520]. Літаратурная мова адзначае адну з пералiчных назваў i захоўвае дыялектнае значэнне: *сак* – ‘рыбалоўная снасьць у выглядзе сеткi, нацягнутай на абруч’ [ТСБМ, V/1, 20].

Лексiчныя адзiнкi *таптухa, топтухa, тoпeнь, туполо таптун, тапун, топчанка, кошыца, ненька* служаць для называння асобнага вiда рухомай пасткi, падобнай на кош, якi меў форму конуса: У *таптуху* налавiў уoнoў [Шат., 276]; *Тaптухa* – дзве пaлкi i сеткa, нагамi таптaлi i заганялi рыбу [СПЗБ, V, 87]; *Тoпeнь* усoдзiць у вoду, нагой пaтoпae – i рыбa [СПЗБ, V, 106]; Пойдзeм лавiць рыбу *таптунoм* [Касп., 308]; *Тoпчанкa* – рoдь рыбoлoвнoгo снарyдa, кoтoрый втaптывaюць вь грязь для лoвлi вьoнoвь [СБМН, 636]. Лексeмa *таптухa* ўвaйшлa ў літаратурную мoву, пaшырiўшы семантычны аб’ём да двух значэнняў i захавaўшы ў адным з iх дыялектную дэфiнiцыю: *таптухa* – ‘адзiн з вiдаў рыбaлoўнaй сеткi’ [ТСБМ, V/1, 476].

Такiм чынам, назвы стаўных i рухомах прылад для лоўлі рыбы ў дыялектнай мове характарызуюцца сiнанiмiяй i развiтай варыянтнасцю. Значная колькасць варыянтных назваў тлумачыцца асаблiвасцямi iх функцыянавання ў межах розных дыялектаў.

У літаратурнай мове зафіксавана 64% лексем, iдэнтычных у плане выражэння i плане зместу дыялектным. Пры гэтым iх семантыка супадае, што ўказвае на пераемнасць літаратурнай мовы.

Большасць дыялектных лексем мае выразныя матывацыйныя прыметы, што абумoўлена iмкненнем чалавека да дэтaлiзaцыi адпаведных прадметаў з мэтaй падкрэслiвання iх функцыянальнай спецыфiкi i больш дакладнай намінацыi.

Літаратура

1. Беларусы: у 8 т. / рэдкал.: В. К. Бандарчык, М. Ф. Піліпенка, В. С. Цiгоў. – Мiнск: Навука i тэхнiка, 1995. – Т. 1: Промыславыя i рамесныя заняткi. – 351 с.
2. Синкевич, Т. И. Рыболовецкая лексика в названиях озер Витебщины / Т. И. Синкевич // Текст. Язык. Человек: сб. науч. тр.: в 2 ч. / УО «МГПУ им. И. П. Шамякина»; редкол.: С. Б. Кураш [и др.]. – Мозырь, 2009. – Ч. 1. – С. 251–252.
3. Браiм, I. М. Рыбалоўства ў Беларусi / I. М. Браiм. – Мiнск: Навука i тэхнiка, 1976. – 136 с.

Скарачэннi

Бах. – Баханькoў, А. З рыбалоўнай лексiкi Полаччыны / А. Баханькoў // З народнага слоўнiка / рэд.: А. А. Крывiцкi, Ю. Ф. Мацкевiч. – Мiнск, 1975. – С. 218–225.

Бел. – Белайчук, Т. 3 лексікі нараўлянскіх рыбакоў / Т. Белайчук // 3 народнага слоўніка / рэд.: А. А. Крывіцкі, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск, 1975. – С. 226–230.

ДСБ – Дыялектны слоўнік Брэстчыны / склад.: М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.

ДСЗ – Сцяцко, П. У. Дыялектны слоўнік: з гаворак Зэльвеншчыны / П. У. Сцяцко; навук. рэд. М. В. Бірыла. – Мінск: Выд. БДУ імя У. І. Леніна, 1970. – 184 с.

ДСК – Зайка, А. Дыялектны слоўнік Косаўшчыны / А. Зайка. – Слонім: Слоніўская друкарня, 2011. – 272 с.

Касп. – Каспяровіч, М. І. Віцебскі краёвы слоўнік / М. І. Каспяровіч. – Віцебск: Выд-ва Віцеб. Акруговага Т-ва Краязнаўства, 1927. – 56 с.

Крыв. – Крывіцкі, А. Из словаря полесских рыбацких слов // Полесье: (лингвистика, археология, топонимика) / под ред. Н. И. Толстого, А. А. Кривицкого. – М., 1968. – С. 162–174.

Крыўко – Крыўко, М. Н. 3 рыбакоўнай лексікі Мёршчыны / М. Н. Крыўко // Жывое наша слова: дыялектал. зб.: (да 90-годдзя чл.-кар. НАН Беларусі Ю. Ф. Мацкевіч); рэд.: Л. П. Кунцэвіч, І. Я. Яшкін. – Мінск, 2001. – С. 243–256.

КСУМ – Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.

Лад. – Ладны, Р. Малады рыбакоў / Р. Ладны. – Мінск: Белдзяржвыд., 1931. – 128 с.

Матр. – Матрунёнак, А. П. Школа юнага рыбака / А. П. Матрунёнак. – Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1960. – 152 с.

СБМН – Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Мінск: БелСЭ, 1983. – 756 с.

СПЗБ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979 – 1986. – 5 т.

СПГ – Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: у 2 т. / уклад.: Е. С. Мясельская [і інш.]; пад рэд. Е. С. Мясельскай. – Мінск: Універсітэцкае, 1990. – Т. 1: А – П. – 287 с.

ТС – Тураўскі слоўнік: у 5 т. / склад.: А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 1987. – 5 т.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. акад. К. Крапівы (К. К. Атраховіча). – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1982. – 5 т.

Шат. – Шатэрнік, М. В. Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны / М. В. Шатэрнік; пад рэд. М. Я. Байкова і Б. І. Эпімаха-Шыпілы. – Мінск: Выд. Беларус. акад. навук, 1929. – 317 с.

Явор. – Яворскі, П. 3 лексікі рыбакоў Мазыршчыны / П. Яворскі // Беларуская мова: міжведам. зб. / Гомел. дзярж. ун-т; гал. рэд. У. В. Анічэнка. – Мінск, 1980. – Вып. 7. – С. 70 – 76.

Янк-1 – Янкоўскі, Ф. М. Дыялектны слоўнік / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1959. – [Вып. 1]. – 230 с.